

**Г.П. Пасемко, д-р наук з держ. упр., професор**

**Г.Є. Бєсєдіна, канд. екон. наук, доцент**

**Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучасєва**

## **ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ**

**Постановка проблеми.** Побудова ринкового середовища та приєднання України до світової спільноти суттєво підвищило роль в економічному і соціальному розвитку суспільства результатів розумової праці людини. Після проголошення незалежності України право розпоряджатися інтелектуальною власністю належить, творцю цієї власності, конкретній людині. Це спричинило появу на ринку нового виду товару – інтелектуальної власності, темпи росту обсягів торгівлі яким зростають значно швидше, ніж звичайних товарів, тому фахівці прогнозують, що при переході від індустріального до інформаційного суспільства, цей вид товару стане основним, а конкурентоспроможність звичайних товарів і послуг буде забезпечуватися використанням відповідних об'єктів права інтелектуальної власності.

Серед нових явищ і категорій, що з'явилися в умовах становлення та діяльності постіндустріального суспільства, чільне місце посідає інтелектуальний капітал. Глибше проникнення знань у виробництво, ширше охоплення ними різних аспектів і сильніший вплив сприяють зміні характеру виробництва, забезпечують поліпшення його ефективності, що перетворює науку, знання у безпосередню продуктивну силу, зумовлює появу й забезпечує функціонування інтелектуального капіталу.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Теоретичні та практичні проблеми використання результатів творчої діяльності людини є напрямками дослідження як у юридичному, так і економічному аспектах багатьох закордонних вчених – Є. Брукінга, В.Л. Іноземцева, Б.Б. Леонтєва, Й. Шумпетера [1-5; 12], а також вітчизняних науковців – П.М. Цибульова, В.Г. Зінова, В.О. Жарова, В.С. Дроб'язко [6-11].

**Формулювання цілей статті.** Метою статті є уточнення та узагальнення знань про інтелектуальний капітал як об'єкт управління та його складової інтелектуальної власності, визначення принципів управління результатами інтелектуальної діяльності.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Інтелектуальна власність у широкому розумінні означає закріплені законом права на

результати інтелектуальної діяльності у виробничій, науковій, літературній і художній областях. Інтелектуальна діяльність як творча діяльність – це цілеспрямована розумова робота людини, результатом якої є щось якісно нове, що відрізняється неповторністю, оригінальністю, унікальністю. Чим вищий інтелектуальний потенціал індивідуума, тим цінніші результати його творчої діяльності. Інноваційне виробництво та його обслуговування є перспективною ринковою нішею для малих і середніх підприємств. Інтелектуальна власність є дійовим механізмом закріплення та зміцнення позицій цих підприємств на ринку товарів і послуг. Ефективне використання інтелектуальної власності дає змогу підприємствам і компаніям підвищувати свою конкурентоспроможність і за рахунок цього здобувати стратегічні переваги на ринку. Набуття прав на об'єкти інтелектуальної власності, їх ефективне використання та захист з метою забезпечення належної комерційної підтримки діяльності цих підприємств перетворює їх на цінний актив підприємницької діяльності.

Здобуття знань та їх використання у власних інтересах пов'язані з періодом початку промислової революції. П. Дракер вважав, що на її першому етапі знання застосовували з метою розробки знарядь праці, машин, виробничої технології та нових видів готової продукції. На другому, який розпочався у ХІХ сторіччі – знання використовували у трудовій діяльності, що зумовило революційні зміни в продуктивності праці. Третій етап пов'язаний з післявоєнним періодом, коли знання стали застосовувати у власній сфері знань, що й спричинило революцію в галузі управління. З появою комп'ютера та швидким поширенням сфери його застосування почали розвиватись телекомунікаційні засоби. Було створено матеріальні передумови для перетворення інформації та знань у всезагальний виробничий ресурс, що відсунув на задній план і капітал, і робочу силу. Виникнення інтелектуального капіталу – закономірний результат розвитку науки і технології, глибокого проникнення їх у процес виробництва, значного збільшення ролі та значення науки, людського розуму, інформації та знань у розвитку економіки та суспільства загалом [1; 2; 11].

Інтенсивне розширене відтворення, як процес збільшення обсягів виробництва продукції за рахунок фонду нагромадження на основі технічного вдосконалення засобів виробництва і робочої сили довів, що витрати підприємств приватного сектора на купівлю засобів виробництва індустріальної епохи становлять приблизно 110 млрд дол. США. Водночас витрати на придбання інформаційних та телекомунікаційних засобів швидко збільшуються. На початку 80-х рр. на придбання комп'ютерів і телекомунікаційного устаткування американські компанії витратили

40 млрд дол. США, тобто менше половини витрат на традиційні засоби виробництва, а уже наприкінці 80-х ця сума збільшилася до 86,2 млрд дол. США і продовжувала швидко зростати. У 1991 р. витрати на традиційні засоби виробництва й інформаційні та телекомунікаційні засоби були майже однаковими. Саме 1991-й став першим роком інформаційного (постіндустріального) суспільства, і з цього часу витрати на устаткування, збір, обробку, аналіз та поширення інформації перевищують витрати на машини, верстати, турбіни та інші засоби виробництва індустріальної епохи [11].

Світовий досвід підтверджує ефективність інноваційної моделі розвитку на основі використання результатів інтелектуальної діяльності. Основне суспільне багатство розвинутих країн – це нова інтелектуальна еліта: науковці, підприємці, менеджери, фінансисти, висококваліфіковані інженери, інші фахівці, зайняті у сфері високих технологій, розповсюдження інформації та нових знань. Саме вони формують середній клас, який є основою соціальної стабільності і рушієм прогресу. За міжнародними стандартами, до середнього класу належать переважно особи з високою професійно-освітньою підготовкою та інтелектуальним потенціалом, що гарантує їм значний попит на ринку праці, що зумовлено підвищенням ролі інтелектуальної власності у формуванні людського капіталу та соціального статусу індивіда в сучасному суспільстві, науково-технологічним характером нинішнього етапу соціально-економічного розвитку.

В останні десятиліття все чіткіше проявляється тенденція до збільшення розриву між ринковою вартістю компаній і вартістю їх активів. Так, для 500 найбільших компаній США співвідношення цих вартостей змінилося від 1,0 в 1980 р. до 7,0 в 2000 р., тобто на 1 долар вартості активів компаній припадає 6 доларів додаткової вартості, яку в західній науковій думці прийнято називати гудвілом. Відповідно до вітчизняного законодавства гудвіл – це нематеріальний актив, вартість якого визначається як різниця між балансовою вартістю активів підприємства та його звичайною вартістю як цілісного майнового комплексу, що виникає внаслідок використання кращих управлінських якостей, домінуючої позиції на ринку товарів (робіт, послуг), нових технологій тощо. Кращі управлінські якості, домінуючі позиції на ринку, нові технології є результатом інтелектуальної діяльності людей. Гудвіл може збільшуватися за рахунок зручного географічного положення компанії, наявності в неї прав на використання землі, водних ресурсів, повітряного простору та інших переваг. Проте основну частку гудвілу переважно приносять результати інтелектуальної діяльності [11].

Ще на початку ХХ ст. Й. Шумпетер висунув гіпотезу про те, що двигуном економічного розвитку є інноваційна діяльність, в основі якої лежать нововведення, новації. Пізніше під сукупністю новацій стали розуміти інтелектуальний капітал. У роботах багатьох американських економістів категорія «інтелектуальний капітал» трактується як «знання, яке може бути перетворене в капітал», а «інтелектуальні активи» – як «закодовані знання співробітників підприємства». Оскільки в Україні нематеріальні активи становлять незначну частину сумарних активів підприємств, то можна вважати, що гудвіл дорівнює ринковій вартості підприємства без вартості його матеріальних активів, а його змістом, в основному, є інтелектуальний капітал. За Л. Едвінсоном [4; 11; 12] інтелектуальний капітал складається з людського капіталу та структурного капіталу, який підрозділяється на клієнтський й організаційний капітал. Останній, у свою чергу, складається з інноваційного капіталу й процесного капіталу.

З інтелектуальних ресурсів суспільства формується інтелектуальний капітал держави. При цьому слід наголосити, що у світовій економіці кінця ХХ – початку ХХІ ст. інтелектуальний капітал набирає особливої ваги, він перетворюється на провідний чинник економічного зростання та міжнародного обміну, радикальних структурних зрушень, стає головним у визначенні ринкової вартості високотехнологічних компаній та формуванні високого рівня конкурентоспроможності. Все це дає підстави говорити про становлення у сучасному світі якісно нового типу економіки – економіки, що базується на знаннях та використанні інтелекту, головну роль в якій відіграє капітал, створений творчим використанням набутих знань. Підприємства третього тисячоліття – це підприємства, що використовують нові методи управління, розвивають сучасні інформаційні та телекомунікаційні технології, які потребують високої кваліфікації від працівників. Тому головною цінністю для підприємств третього тисячоліття є висококваліфіковані фахівці, які на практиці використовують свій інтелектуальний потенціал.

Стимулом для активізації будь-яких напрямів творчості є ефективно функціонуюча державна система правової охорони результатів інтелектуальної діяльності, ефективність якої характеризується наявністю ринку об'єктів інновацій, можливістю набуття і дійового захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності, які дають змогу отримати легальний прибуток від творчої праці. Створення потужної промисловості, стабільної і високорозвинутої економіки неможливе без використання творчого потенціалу суспільства.

Важливим джерелом економічного зростання розвинутих країн світу є індустрія авторського права (книговидання, звуко-, відеозаписи, комп'ютерні програми, бази даних), яка забезпечує щорічне зростання внутрішнього валового продукту на 5 – 6% і приблизно такий же відсоток зростання кількості робочих місць. Створення переважної більшості продукції індустрії авторського права припадає саме на представників середнього класу, зокрема представників малого і середнього бізнесу. Формування середнього класу в Україні багато в чому стосується діяльності малих і середніх підприємств, які оперативні впроваджують інноваційні моделі розвитку, нові технології, активно створюють і використовують винаходи, корисні моделі, промислові зразки та інші об'єкти інтелектуальної власності.

Повернення на інвестиції буває в двох формах: сам прибуток, який часто може бути отриманий за рахунок додаткових послуг, і збільшення інтелектуального капіталу у вигляді визнання торгової марки, що називають «капіталом уваги». Ця капіталізована цінність присутня й у головах людей, і в товарах і послугах, пов'язаних з конкретним продуктом. Тому для реалізації можливостей цього виду капіталу вкрай необхідним є ототожнення продукту з суб'єктом інтелектуальної власності. Капітал такого типу є результатом уваги до контенту, а не обумовлений продуктом як таким, що змушує хвилюватися власників контенту, тому що у них не має можливості контролювати капітал уваги, він може істотно збагатити інтелектуальну власність [7–9; 11].

Існує два основних типи інтелектуального капіталу: пізнаваність або власне торгова марка – репутація, традиції, імідж, зовнішній вигляд і інші фактори, що спонукають людей купувати речі, додаючи додаткову цінність цим речам; знання – утворення, навчальні курси, отримані навички, досвід, що допомагають людям працювати чи приймати рішення, додаючи цінність продуктам, виробленим з використанням інтелектуальної власності. Ці типи капіталів часто працюють разом: споживач може зволіти купити програмне забезпечення певної компанії, оскільки він знайомий з маркою і знає, як працювати з цим продуктом. Перший типом інтелектуального капіталу є торгова марка, яка налаштовує покупця придбати те, чим торгує власник контенту. Марка створює відчуття чогось знайомого і привабливого, і клієнт може заплатити за продукти чи послуги, що асоціюються з цією маркою. Торгова марка забезпечує розпізнавання образу і звичну, заучену відповідну реакцію, що і підсилюють залучення уваги.

Іншим типом інтелектуального капіталу, «капіталом знання», є утворення, досвід і навички, отримані людьми й організаціями в процесі

надання послуг, у тому числі і досвід спільної роботи, що знає членів команди і дозволяє їм діяти більш ефективно, ніж могла б працювати група людей, що ніколи не зустрічалися раніше. Для цього типу інтелектуального капіталу важко окреслити точні границі, оскільки він взаємодіє з уродженим інтелектом людей. «Капітал знання» може бути істотно посилений розумом кращих співробітників, але також і ослаблений неухважністю і відсутністю мотивації інших. Інтелектуальний капітал, крім іншого, являє собою вміння використовувати програмне забезпечення. Для компанії величезною цінність мати в себе людей, навчених використовувати визначений інструмент або навчених працювати в рамках єдиної концепції, а також мати тих, хто може навчити чи підтримувати перших. Кращі користувачі «капіталу знання» підсилюють його в тисячі разів.

Вартість інтелектуального капіталу оцінюється не в одиницях часу, але час є одним з найбільш обмежених ресурсів. Величина капіталу інтелектуальної власності залежить від уваги, що люди приділяють контенту. Цінність капіталу визначається через поведження покупця або через послуги, які «підсилюють знання», – консультації, дизайн нових товарів, підтримка програмних продуктів, оформлення інтер'єрів. Ефект впливу капіталу інтелектуальної власності дозволяє піднімати ціну на продукти, які продаються власником інтелектуального капіталу.

Нова економіка інтелектуальної власності може змінити відношення до інвестицій у соціальній сфері. Традиційні інвестиції спрямовані на покупку матеріальних активів і людських ресурсів, інвестиції ж в інтелектуальну власність можуть бути набагато більш розмитими. Вони так само включають витрату грошей, але повернення цих засобів опосередковане і не завжди матеріальне. Усе більше і більше компаній пропонують інтелектуальну власність безкоштовно, керуючись не мораллю чи правом, а розуміннями бізнесу. Зазначені тенденції змінюють конкурентні умови незважаючи на те, що не всякий контент буде безкоштовним, ті компанії, що враховують цей процес, будуть мати переваги. Економія на обсягах буде значити усе менше; здатність компанії залучити й удержати кваліфікований персонал буде значити усе більше.

Інтелектуальна власність стає джерелом доходу підприємств, якщо вони здійснюють комерційну реалізацію прав на об'єкти інтелектуальної власності, захищені охоронними документами. Важливим є також те, що інтелектуальна власність може зробити підприємства більш привабливими для потенційних інвесторів або кредитно-фінансових установ.

Підтримка держави у процесі створення цивілізованого ринку товарів, на які поширюються права інтелектуальної власності, є

найважливішим важелем використання інтелектуальних ресурсів нації. Підтримка держави полягає, насамперед у створенні сприятливих умов для ефективної комерціалізації результатів вітчизняних науково-технічних розробок як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. На жаль, сьогодні використовується тільки незначна частка науково-технічного потенціалу держави, що обумовлено відсутністю фінансування перспективних проектів для їх комерційної реалізації, недостатністю правової охорони об'єктів інтелектуальної власності, яку необхідно отримувати в іноземних державах, відсутністю сучасних маркетингових досліджень міжнародного ринку товарів та послуг. Все це потребує коштів, яких не мають українські науково-дослідні організації та установи, а також невеликі підприємства. Наслідком такого стану справ є науково-технологічне відставання України, «відплив» інтелектуального потенціалу, втрата значних валютних коштів, які мали б надходити від продажу ліцензій та експорту наукомісткої продукції.

Законодавча база дає підстави розглядати інтелектуальну власність як довгостроковий та перспективний вид вкладень капіталу. Вона вже стає об'єктом внеску до статутних капіталів створюваних підприємств, предметом купівлі-продажу, передачі в заставу, страхування тощо. Оскільки основою будь-якого інноваційного проекту, як правило, є інтелектуальна власність, то дотримання норм вітчизняного законодавства сприятиме введенню до господарського обороту об'єктів інтелектуальної власності, розвитку цивілізованого ринку в цій сфері [9; 11].

**Висновки.** Проблемі введення до господарського обороту об'єктів інтелектуальної власності, їх комерційному використанню і впливу на добробут громадян приділяється багато уваги в країнах з розвинутою економікою. Активно опрацьовується це питання і Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, зокрема щодо ролі інтелектуальної власності у функціонуванні малих і середніх підприємств та участі держави в регулюванні процесу створення та використання об'єктів інтелектуальної власності такими підприємствами. Як позитивний фактор у цьому аспекті слід розглядати передбачені вітчизняним законодавством пільги для інноваційних підприємств, які можуть стати джерелом для створення венчурного капіталу, що буде вкладений у новостворювану інтелектуальну власність. Це має забезпечити значні надходження до державного бюджету, а також сприяти зростанню матеріального достатку творців інтелектуальної власності. Внутрішній ринок об'єктів інтелектуальної власності в Україні потребує державної підтримки, здійснення єдиної державної політики щодо захисту національних інтересів у сфері економіки, технологічної безпеки та регулювання

експорту українських технологій. Необхідна цілеспрямована інвестиційна та інноваційна діяльність, що стимулює створення і виробництво новітньої конкурентоздатної техніки та сучасних технологій, що сприятиме передусім становленню та розвитку середнього класу в Україні.

**Бібліографічний список:** 1. Брукинг Э. Интеллектуальный капитал: ключ к успеху в новом тысячелетии / Э. Брукинг [пер. с англ. Л.Н. Ковалик]. – Санкт-Петербург: Питер, 2001. – 288 с. 2. Драккер П. Управление, нацеленное на результаты / П. Драккер / пер. с англ. – М.: Технологическая школа бизнеса, 1992. – 192 с. 3. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества / В.Л. Иноземцев. – М.: Academia-Наука, 1998. – 640 с. 4. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер [пер. с англ.] – М.: Прогресс, 1992. – 456 с. 5. Леонтьев Б.Б. Цена интеллекта. Интеллектуальный капитал в российском бизнесе / Б.Б. Леонтьев – М.: Акционер, 2002. – 200 с. 6. Дроб'язко В.С. Право інтелектуальної власності: навч. посібник / В.С. Дроб'язко, Р.В. Дроб'язко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с. 7. Цыбулев П.Н. Оценка интеллектуальной собственности / П.Н. Цыбулев – К.: Ин-ст. інт. власн. і права, 2003. – 184 с. 8. Цыбулев П.Н. Маркетинг интеллектуальной собственности / П.Н. Цыбулев. – К.: Инст. интелл. собств. и права, 2004. – 188 с. 9. Зинов В.Г. Управление интеллектуальной собственностью / В.Г. Зинов. – М.: Дело, 2003. – 512 с. 10. Жаров В.О. Захист права інтелектуальної власності / В.О. Жаров. – К.: Ин-ст. інт. власн. і права, 2004. – 64 с. 11. Цибульов П.М. Управління інтелектуальною власністю. – К.: Держ.інтел. власн., 2009. – 312 с. 12. Leif Edvinssen [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.intellectualcapital.se>.

**Пасемко Г.П., Беседина Г.Е. Интеллектуальная собственность как составляющая интеллектуального капитала.** Уточнены и обобщены знания об интеллектуальном капитале как объект управления и его составляющей интеллектуальной собственности, определены принципы управления результатами интеллектуальной деятельности.

**Pasemko G., Besedina G. Intellectual property as a component of intellectual capital.** Refined and generalized knowledge of intellectual capital as a control object and its component of intellectual property, the principles of management of intellectual property.